

Pomogáts Béla

Az én Erdélyem

Család és gyermekévek

A cím valójában Kuncz Aladár egyik tanulmányára utal. Midőn Áprily Lajos 1929-ben arra a különben számára személyes tragédiát okozó elhatározásra jutott, hogy Kolozsvárról és Nagyenyedről Budapestre költözik, az erdélyi szülőföldjére néhány esztendővel korábban hazatért Kuncz Aladár ezzel a vallomások címmel: *Erdély az én hazám* búcsúztatta el szeretett barátját, egzsersmind tett hitet a maga hűségéről.

„Nem kell megijedni – olvasom Kuncz Aladár írását – ettől a kissé demagógikus formában felvetett címtől. Nem akar ez sem túlságosan kiáltani, sem kiélezetten szembefordulni az *Európa az én hazámnak* egyetemes hangsúlyú programjával. Mindenekelőtt és mindennel szemben ez a jelszó valami valóságosra akar utalni, ami körülöttünk van, amibe mindennapi életünk gyökérszállai futnak, s ami nélkül el nem lehetünk még akkor sem, ha hitben, meggyőződésben, világszemléletben vagy művészi álmainkban életünknek európaibb és egyetemesebb visszhangot is keresünk. Ez a valóság pedig Erdély.”

Ebben a tekintetben Erdély; az ott élő magyar közösség és kultúra, az ott élő történelmi hagyomány, függetlenül attól, hogy az országhatárok hol húzódnak, számomra is a hazát, mondjam talán szerényebben, a szellemi hazát jelenti: Erdély az én hazám. Különben ha elkészíteném „Erdély-járásaim” naptárát, legalább egy esztendőt tenne ki ottani látogatásaim időtartama, ha pedig arra gondolok, hogy munkában és gondolkodásban, örömben és aggodalomban mit jelentett számomra Erdély, akkor több évtizedes szellemi-lelki jelenlétről és a személyiségemet átszövő, meghatározó erdélyi jelenlétről beszélhetek.

Budapesten születtem, ott töltöttem egész életemet, kivéve természetesen a külföldi, például erdélyi, felvidéki, délvidéki, kárpátaljai (és nyugat-európai, amerikai) utazásokat. Családi nevem szláv, közelebbről horvát eredetű. Apai elődeim horvátok voltak, és valamikor a 17. században kerültek Győr megyébe. A név különben, ahogy vagy két évtizede megtudtam, tűzérési műszó, és az ágyú irányzóját jelenti: aki „segít” elsűtni a löveget. Családom, ahogy a legtöbb magyarországi család, igen vegyes képet mutat: apai nagyanyámat Sulyok Juliannának hívták, és ismereteim szerint a dunántúli Sulyokok eredetileg erdélyiek voltak. Az én felmenőim azonban már Csanakon és Ménfőn (ma már Ménfőcsanak) látták meg a napvilágot, valahányadfokú unokatestvérem volt Sulyok Vince, az ötvenhatos forradalom veresége után Norvégiába menekült neves költő és történész, az ő nevéhez fűződik az egyetlen olyan tudományos kiadvány, amely norvégul (tehát egy skandináv nyelven) ismerteti a magyarság és Magyarország történetét. Vele nemcsak a rokonság, hanem a barátság és a szakmai együttműködés is összekötött. Első norvégiai utamat is ő szervezte, feleségemmel voltunk náluk még 1999 májusában, Oslo közelében laktunk, és az ő társaságukban látogattuk meg ennek a csodálatos országnak néhány nevezetességét, így a főváros melletti fjordokat is. Másik neves ménfőcsanaki rokonom

Galgóczi Erzsébet volt, aki az ötvenhat utáni évtizedekben a legbátrabb írók közé tartozott. Mára, sajnos, szinte teljesen elfelejtették, holott a korszak leginkább jelentékeny írói között tarthatjuk számon.

Anyai ágon is igen vegyes a kép, nagyapám, dr. Bezilla Nándor neves pesti ügyvéd volt, éppen száz esztendeje ő alapította meg a főváros mellett, mára már a tizenötödik kerület egy részét alkotó Pestújhely községet, ebben Szűcs István, akivel együtt érettségizett a váci piarista gimnáziumban, volt a segítőtársa. Szűcs István bácsi, akit gyermekkoromból jól ismertem (mindig sétapálcával és kamásnis cipőben közlekedett), Antall József nagyapja volt, így aztán az egykori miniszterelnököt is „családilag” ismertem még a gyermekkorból. Nagyapám édesanyját Réz Borbálának hívták, nagyanyám édesanyját pedig Toperczer Paulának: az első család még valamelyik erdélyi fejedelemtől kapott címet, a második pedig nevezetes szepességi „cipszer” família volt, egyik felmenőm alispán és kormánybiztos volt a szabadságharc idején. Különbözik mind a nagyapai, mind a nagyanyai ágon rokonságban voltam Kosáry Domokossal, az Akadémia tudós elnökével – ezt időnként ő emlegette is. Voltak tanár, orvos, jogász, földműves, szőlősgazda rokonaim, sőt a Monarchia hadseregének két tábornoka is. Nem foglalkoztam „családkutatással”, sok évtizeden át mindez nem is érdekelt, az előbbieket is csupán mintegy véletlenül tudom.

Háborús tapasztalatok

Gyerekkorom lényegében békés volt, bár a külső körülmények nem voltak békések. Nagyon korai emlékeim közé tartozik például, hogy 1941-ben Balatonlellén nyaraltunk, és éppen bent labdáztunk a vízben – van egy iker leánytestvérem –, amikor hallottuk, hogy kitört a háború. Végül is Budapest ostromáig elég békésen telt az életem. Aztán apámat behívták katonának, a Hangya Szövetkezetnek volt építésmérnöke, ő tervezte például a tordasi mintafalu egy részét, ez akkor fontos építészeti és egyben szociális program volt. Apámat tehát behívták katonának, és amikor Horthy Miklós 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérlete után Szálasi átvette a hatalmat, megszökött a hadseregtől azzal, hogy ő a kormányzóra esküdött fel, és nem Szálásira. Az ostrom alatt a nagyszüleimnél bujkált egy légoltalmi pincében. Oda költözött át az egész család, és emellett egy zsidó családot is rejtegettünk, úgyhogy mindig félni kellett, amikor jött valami hatósági közeg. Apámat és ezt a zsidó családot olyankor mindig el kellett dugni valahol a szenespincében. Egyszer egy tábori csendőr beállított hozzánk, de éppen csak éhes volt és szomjas. Aztán bevonultak az oroszok, akkor az apám is előjött, meg a bújtatott zsidó néni is. Az oroszok első dolga volt, hogy a zsidó nénitől elszedték az aranyóráját, apámat meg elvitték hadifogolyként Gödöllőre, volt ott egy nagy tábor az egykori premontrai gimnázium épületében. Apám úgy úszta meg végül, hogy akkor szervezték a magyar demokratikus hadsereget, annak lett egy műszaki zászlóalja, oda lehetett jelentkezni mérnöknek. Jelentkezett, így aztán megúsza, 1945 nyarának végén keveredett csak haza, addig utakat meg hidakat építettek Csehországban és Németországnak a keleti felén. Kényszermunkásként dolgoztatták, de végül is hazatért. A háború utáni első évek békében, ugyanakkor háborgatások közepette teltek, nálunk minden második héten volt házkutatás. Anyám orvos volt, a német nyelvű könyveit mint fasiszta irodalmat elkobozták, mert csak a gót betűket látták. Aztán valahogy konszolidálódtunk, az apám állás nélkül volt egy darabig, mert a Hangya megszűnt. Jó barátja volt idősebb Antall József, aki Antall József miniszterelnöknek volt az édesapja, akkor kisgazda

párti építésügyi miniszter. Ő odavette magához a minisztériumba, ahonnan aztán akkor rúgták ki, amikor idősebb Antall Józsefet is.

Diákévek a piaristáknál

1945 szeptemberében kerültem a piarista gimnáziumba, illetve az akkor már általános iskola volt. Három évig jártam oda, varázslatos évek voltak, szerettem a latint és a matematikát. Ez utóbbit különben Öveges József tanította, a közelmúlt igen népszerű matematika- és fizikaprofesszora, aki a televízióban is sikerrel népszerűsítette ezeket a tudományokat. „Vegyünk egy barackmagot vagy egy atommagot” – mondotta, és még az én irodalmár-érdeklődésemet is fogva tudta tartani.

1948-ban államosították az iskolát. Az azt követő esztendőben elképesztő virsfaft volt, lenéztük a világi tanárokat (elég buta világi tanárok is kerültek oda), úgyhogy végül is reakciós tüzfészeknek tekintették az iskolát. Ezt többször el is mondták, végül 1949-ben feloszlatták az intézményt, mindenkit szélnek eresztettek. Elkerültem a Trefort utcai gimnáziumba, az is jó nevű gimnázium volt egyébként, gyakorlógimnázium, ma is az. Ott jártam egy évet, majd 1950-ben a piaristák visszakapták az iskolát. Akkor volt az a bizonyos megállapodás a Püspöki Kar és az állam között, nyolc egyházi iskolát adtak vissza: kettőt a piaristák, kettőt a bencések, kettőt a ferencesek, és kettőt a Patrona Hungariae női tanító rend, tehát az apácák kaptak vissza.

A piaristák a legjobbkor kapták vissza az iskolájukat, ugyanis szeptember elején, még a Trefort utcában kijött osztályfőnöki órára egy „állami elvtárs”, aki elmagyarázta nekünk, hogy nincs Isten, és aki Istenben hisz, az buta. Majd megkérdezte, hogy ezek után mégis ki gondolja úgy, hogy Isten létezik. Néhányan felemeltük a kezünket, ez nem járt igazán sikerrel, néhány nap múlva az iskola igazgatója, aki különben kiváló fizikatanár volt, bekérte édesanyámat, és javasolta neki, hogy vegyen ki az iskolából, mert arra kényszerülhetnek, hogy eltávolítsanak. Szerencsére néhány héttel később ismét megindult a piarista iskolában a tanítás, és ott természetesen nem volt elítélendő az istenhit. Szerettem a piaristákhoz járni, ez abban a zürzavaros, erőszakos és demagógiával terhelt időszakban (a Rákosi-korszak legsötétebb éveiben) a „béke szigete” volt. Sík Sándor volt a magyarországi rendfőnök, akkor már nem tanított, amikor én piarista diák voltam, de jártam az egyetemi templomba a híres nagyböjti lelkigyakorlataira, ahová nagyon sokan elmentek; tartott a diákok számára is lelkigyakorlatokat. Volt az iskolában valamifajta illegális cserkészmozgalom is: a régi kereteket használtuk, elmentünk evezőstáborba, táborozni a hegyekbe, persze nem cserkész egyenruhában, zöld nyakkendővel és csapatzászlóval, hanem mintegy „illegáltságban”. Ezeken időnként Sík Sándor is részt vett. Elég sokszor hallgattam őt, nemcsak a prédikációit vagy a lelkigyakorlatait, hanem az irodalmi előadásait is. Kiváló tanáraink voltak, osztályfőnököm: Szemenyei László egyszerismind a cserkészcsapat parancsnoka is volt, magyartanárom Magyar István, igazi irodalomrajongó tanár volt, igazából tőle tanultam meg a könyvek szeretetét, és nagy szerepe volt abban, hogy érettségi után a bölcsészkarra jelentkeztem. Latinra és történelemre Gál István tanított, ugyancsak tudós tanár, aki a történelemórákon megismertetett bennünket a valóságos magyar históriával, például a trianoni kényszerbéke hátterével, aztán azt mondta: „fiúk, holnap jön a tanfelügyelő, ne azt mondjátok neki, amit tőlem hallottatok, hanem azokat a hülyeségeket, amik a tankönyvben olvashatók.” Ezt „kettős nevelésnek” hívták akkoriban. Kémiatanárom Maklári Lajos volt, egyszerismind a piarista énekkar, ahogy mi emlegettük, a

„piarista derviskórus” karvezetője, és volt még Péntek József tanár úr, a szigorú matematika-tanár, akitől logikusan gondolkozni tanultam, ő később zokon vette, hogy nem matematika szakra jelentkeztem az egyetemen.

A budapesti bölcsészkaron

Ötvenháromban érettségiztem, természetesen jelentkeztem az egyetemre. Bizonytalan voltam, hogy milyen egyetemre menjek, mert a családban nem volt magyartanár. A nagynéném franciatanár volt, az anyám orvos, az apám mérnök, a nagyapám ügyvéd, szóval nemigen voltak ilyen beállítottságú emberek. Végül is azért választottam ezt, mert úgy gondoltam, hogy szerzek magamnak egy kis gondolkodási időt, és a bölcsészkar erre nagyon alkalmas volt. Nem vetek föl könnyen, először elutasítottak, bár jó volt a felvételi vizsgám, különösen az írásbeli dolgozatom. Végül is úgy vetek föl, hogy az anyámnak volt egy betege, az ő legjobb barátja Tamás Lajos volt, az akkori rektor, máskülönben kiváló román nyelvész, többek között az ő munkásságához fűződött a „dákoromán” kontinuitás elméletének (amely a román politika Erdélyre vonatkozó igényének a történelmi ideológiája volt) a tudományos cáfolata, akkoriban pedig a korszak hívását követve a magyar–albán szótár létrehozásán fáradozott. Szóval ő jóindulatot mutatott irányomban, és az úgynevezett „rektori keretben” fölvettem. Így kerültem a bölcsészkarra. Kegyelmi idő volt, mert ötvenháromban volt az első Nagy Imre-kormány, akkor jött az „olvasás”, nem nagyon zavarták az embert politikai baromságokkal, nekem nem kellett belépni semmilyen szervezetbe. Tanultam, dolgozatokat írtam, általában jelesre vizsgáztam, kivéve a katonai ismereteket, azon mindig éppen csak átsúsztam. Kétszer el is kellett menni valamilyen katonai táborba, ötvennégy és ötvenöt nyarán, ezek különben meglehetősen rémesek voltak, alvilági körülményekkel, feltűnően ostoba és műveletlen parancsnokokkal.

A bölcsészkaron jól éreztem magam, hiszen a piaristáknál igen alapos irodalomtörténeti ismereteket szerezhettem, ráadásul eléggé jól tudtam latinul, s valamennyit franciául és németül meg persze oroszul, ezt csak hézagosan, most is sajnálom, hogy nem használtam ki a lehetőséget, és nem szereztem alaposabb orosz nyelvi ismereteket. Jó tanáraink voltak, mindenekelőtt Bóka László, aki a huszadik századi magyar irodalmat adta elő, vagy Nagy Miklós, aki Jókai Mór munkásságáról tartott igen lendületes előadásokat. (Később neki köszönhettem, hogy gyakornok lehettem az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetébe.) Igen sokat tanultam nyelvészprofesszoraimtól is: Pais Dezső és Bárczi Géza a magyar tudományosság ma is fénylő csillagai voltak ennek a szép tudományterületnek. Szerettem a budapesti bölcsészkart, ráadásul ez az egykori piarista gimnázium épületében tevékenykedtem, ugyanazokban a padokban ültem, mint diákkoromban, és a piarista kápolna is működött, vasárnap gyakran ott hallgattam misét, nem túl messze a közeli marxista szemináriumtól. Különben egyetemi éveim alatt kezdtem behatóbban foglalkozni az erdélyi irodalommal, nagyon szerettem Áprily Lajos, Reményik Sándor és Dsida Jenő verseit, Tamási Áron, Nyíró József, Kós Károly és Kuncz Aladár műveit. Persze akkor szó sem lehetett arról, hogy Erdélybe látogassak, maradtak a könyvek, de hát könyvekben találkoztam Béccsel, Párizssal, Rómával is – a régi Magyarországgal és a régi Európával is. Egyáltalán, életem nagy részét a könyvtárban, könyvek között töltöttem. Mindez nemcsak a tudás értékes forrása volt, hanem a nyugalom, a béke szigete is. Valójában a könyveknek köszönhetem, hogy igen szép életkort sikerült megélnem.

Az ötvenhatos forradalomban

Az ötvenhatos forradalmat a bölcsészkaron éltem meg. Korábban nem nagyon érdekelt a politika, semmiféle közéleti szerepem, tevékenységem nem volt, viszont jól tanultam, jók voltak a szemináriumi dolgozataim, majdnem mindig jelesre vizsgáztam, és volt valamennyi népszerűségem az évfolyamon. Október 22-én van a születésnapom, volt is valami összejövetel aznap este, kicsit kótyagos állapotban mentem be 23-án az egyetemre. Ott azzal fogadtak, hogy azonnal menjél a DISZ-irodába – a DISZ az akkori hivatalos ifjúsági szervezet volt –, az irodát már lefoglalta a tüntetést előkészítő bizottság, és engem beválasztottak ebbe a bizottságba. Így aztán végig ott voltam október 23-án az eseményeken, természetesen mindez óriási élmény volt. Végigvonultunk a Kossuth Lajos utcán, a Bajcsy-Zsilinszky úton, átmentünk a Margit hídon a Bem-szoborhoz, ott Veres Péter beszélt, az Írószövetség akkori elnöke, és felolvasták az Írószövetség követeléseit. Onnan a Parlamenthez jöttünk vissza az akkor még létező Kossuth hídon. A Kossuth téren a Parlament előtt akkor már vagy százezer ember követelte Nagy Imrét, aki végül megjelent, sajnós szerencsétlen beszéddel lépett föl, így kezdte: „Kedves elvtársak!”, erre nagy zúgás támadt: „Nem vagyunk mi elvtársak!” Javított, azt mondta: „Magyarok!” Ez stimmelt, úgyhogy nagy tapsot kapott. Eloltották a közvilágítást, a Szabad Nép számaiból mindenki fáklyát gyűjtött, valamikor tíz óra körül szétszéledt a tömeg, de akkor már jöttek a hírek, hogy ledöntötték a Sztálin-szobrot, illetve hogy a Rádiónál az államvédelmisek belelőttek a tömegbe. Rettenetesen el voltam keseredve, mert mi egy gyönyörű, a negyvennyolcas márciusi eseményeket idéző ünnepet képzeltünk el, ezt végül a vérengzés szakította meg. Ahogy már említettem, Pestújhelyen laktunk, ez volt a XV. kerület, elindultam haza a szüleimhez. Emlékszem arra, hogy elmentem az Astoriáig, ott már lehetett hallani a lövéseket, onnan visszamentem az Apponyi térre, ez Felszabadulás tér volt akkor. Éppen jöttek ki a Katona József Színházból a nézők, Németh Lászlónak a *Galileijét* játszották aznap este. Mindenki tanácstalanul, értetlenül figyelte a híreket, az eseményeket. Hazamentem, néhány napig otthon voltam, aztán mentem csak be az egyetemre, arra a rádiófelhívásra, hogy az egyetemisták jelentkezzenek.

A következő napokban végig az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság körül tevékenykedtem. Többen voltunk ott, újságot szerkesztettünk, röpcédulákat nyomtattunk. Egy újságcikk elkészítésében vettem részt Vázsonyi Vilmos barátommal együtt. Ez az Egyetemi Ifjúságban, a forradalom egyik lapjában jelent meg, az volt a címe: *Új magyar külpolitikát!* Nagyon büszke vagyok rá, hogy két dolog az én javaslatomra került a szövegbe. Az egyik, hogy Magyarországnak oda kell figyelnie a szomszédos országok magyarságának az életére, a másik pedig, hogy fel kell venni a diplomáciai kapcsolatot a Vatikánnal. Szép álmok voltak ezek akkor. Megbízta engem, hogy november 4-én barátommal, Vázsonyi Vilmosmal együtt, aki francia szakos volt, és a nagy Vázsonyi családnak a tagja (a nagyapja Vázsonyi Vilmos, Károly királynak a minisztere, az apja pedig a harmincas években parlamenti képviselő volt), menjek el Győrbe, Szigethy Attilához, aki a győri Nemzeti Tanácsnak volt az elnöke, és az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság nevében vegyük föl velük a kapcsolatot. Ott ért minket november 4-e hajnala: páncélosok dübörgésére ébredtünk fel, bekapcsoltuk a rádiót, akkor hangzott el Nagy Imre híres szövege, amelyben bejelentette a szovjet inváziót. Ezt aznap többször megismételték, teljesen magunk alatt voltunk, ami bekövetkezett, az nagyon összetörte a reményeinket. Az emberek elkezdtek özönlenni, mindenki ment Nyugat felé, rengeteg ismerőssel, baráttal, régi évfolyamtárral találkoztam. Vázsonyi Vili is kiment Párizsba. Hallgattam a rádiókat, bementek egy

hírt, miszerint az oroszok bombázták a XV. kerületben. A szüleim ott laktak, ez a hír arra készítetett, hogy valahogy mégis hazamenjek, pedig előzőleg már én is fönt ültem a vonaton, hogy megyek Ausztriába. Nagy nehezen jutottam haza, a szüleim, hála Istennek, épségben voltak. Pár nap múlva bementem az egyetemre, akkor alakult meg a MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége). Engem is beválasztottak a bölcsészkaron abba a néhány tagú delegációba, amely a bölcsészkart képviselte az országos bizottságban. Ezután még január közepéig tevékenykedtem a MEFESZ-ben, izgalmas idők voltak ezek, például én képviseltem az egyetemista szervezetet a Magyar Írók Szövetsége 1956. december végi közgyűlésén, ahol elfogadták a Tamási Áron által szövegezett *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot. Ott ismerkedtem össze Illyés Gyulával, Veres Péterrel, Déry Tiborral és természetesen Tamásival. Az egyetemista szervezet 1957. január végén feloszlott, visszamentem az egyetemre, befejeztem tanulmányaimat, beadtam a Kuncz Aladár pályáját feldolgozó szakdolgozatomat, megkaptam a diplomát, és tanárim: Nagy Miklós és Bóka László javaslatára felvettek gyakornoknak a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti (később Irodalomtudományi) Intézetébe.

Rendőrségi megtorlás

1958–1959-ben már úgy gondoltam, hogy lezárult életemnek egy veszedelmes szakasza, és most már csak a szakmai munkámmal foglalkozhatom. Szerettem volna részletesebben feldolgozni azt az írói életművet és szerkesztői tevékenységet, amelyről a Kuncz Aladárról készített egyetemi szakdolgozatom adott először képet. Nagy kedvvel láttam hozzá a munkához, emellett már akkor megjelent néhány kisebb tanulmányom az Irodalomtörténet című folyóiratban, illetve rendszeres szerzője voltam a Könyvtáros című havi szakmai folyóiratnak. Csendben dolgoztam, cédulákat gyűjtöttem, mindennapos vendége voltam a Széchényi Könyvtár olvasóterméinek. Aztán 1959 tavaszán kezdődött egy valóságos rémtörténet. Kaptam egy katonai behívót, amely teljesen váratlanul ért, hiszen akkor már nem voltam katonaköteles korban. Nem lehetett mást tenni, fölültem a vonatra, a mezőtúri laktanyában kellett volna jelentkez-nem, de még Szolnok előtt bejött két alacsony, köpcös úriember a fölkébe, fölmutattak egy államvédelmi igazolványt, leszedtek a vonatról, beraktak egy autó hátsó ülésére, bebugyoláltak egy pokrócba, hogy lehetőleg senki se lásson, és ne tudjam, hogy hová kerülök, és elvittek valahova. Azóta sem tudom, hogy hol jártam. Ott voltam három napot, majd átvittek a Fő utcai központba, ott volt a hírhedt Politikai Vizsgálati Osztály, ott voltam még további három napig. Arra kényszerítettek, hogy aláírjak egy nyilatkozatot, miszerint a jövőben együtt fogok működni az államvédelemmel. Sokáig tartottam magamat, még akkor is, amikor ennek az egésznek a vezetője, Hollós Ervin vett át, aki akkor a politikai ügyeknek volt az irányítója. Le kellett venni a cipőmet, hasra feküdni, és ő gumibottal manőverezett a talpam fölött. Mondom, nagyon sokáig tartottam magamat, még akkor is, amikor azt mondták, hogy levisznek a jugoszláv határra, és föbe lőnek mint katonaszökevényt, mivel egy katonai behívóval a zsebemben kerültem oda. Amikor azonban azt mondták, hogy az anyámat beviszik, és valóban föltárcsáztak egy számot, s Hollós Ervin bement a telefonba, hogy hozzák be az anyámat (ez valamikor éjjel lehetett, de hát akkor már az időérzésem nem működött), aláírtam ezt a nyilatkozatot, természetesen azzal a mögöttes gondolattal, hogy szó sem lehet arról, hogy ennek megfeleljek. Tulajdonképpen Andorka Rudolfra, a későbbi neves szociológus professzorra akartak engem rászervezni. Ezután kiengedtek, s az első dolgom volt, hogy Andorkát tájékoztattam minderről,

aztán még nagyon sok embert, akinek a neve ott akkor egyáltalán szóba került. Néhány hónapig békén hagytak, aztán megkerestek, találkoztam velük talán háromszor, próbáltam valahogy kibújni a feladatok alól. Később Andorka Rudi is azt mondta, hogy itt csak az egyenes beszéd segít. Akkor bejelentettem, hogy én ezt nem vállalom, mert erőszakkal kényszerítettek arra, hogy ezt a nyilatkozatot aláírjam. Ennek mindenféle fenyegetés lett megint a következménye. Eltelt néhány hónap, aztán egyszer egy éjszaka eljöttek értem, elvittek otthonról. Megint a Fő utcába kerültem, ahol két hónapig tartottak fogva. Két hónap múlva kaptam egy ügyészi határozatot, miszerint szabadlábra helyeznek, nagyon fölszabadultnak éreztem magam, de közölték, hogy erről szó sincs, mert internálni fognak. Kivíttek a tököli internálótáborba, ott voltam egészen addig, amíg a tököli tábor egyáltalán létezett. Az ENSZ közbenjárására 1960. április 4-én hoztak egy amnesztiarendeleetet, ami felszámolta az internálás intézményét. Engem valamikor május közepén engedtek el az utolsó két-három ember között. Nagy élmény volt kívül kerülni az internálótábor kapuján, arról azonban fogalmam sem volt, hogy a továbbiakban mit fogok csinálni, azt persze tudtam, hogy állást nem kapok. Egy esztendeig voltam még rendőri felügyelet alatt, ezalatt természetesen állás nélkül, volt olyan, hogy homokot lapátoltam a pesti városháza udvarán. Később helyettes tanári megbízatásokat kaptam, de amikor megtudták, hogy rendőri felügyelet alatt állok, nyomban kirúgtak. Végül azután nagybátyám, aki egy újpesti technikumban volt rajztanár, szerzett nekem egy tanári állást, neves egyetemi protektorom: Bóka László pedig jól állott értem, így lettem négy évig technikumi magyartanár. Majd ugyancsak baráti segítséggel, Bodnár György, Béládi Miklós, Czine Mihály és Rába György jóállásával ismét az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. Negyven esztendőt töltöttem el az intézetben, tudományos segédmunkatársként kezdtem, végül, a rendszerváltozás után, voltam igazgatóhelyettes, majd tudományos tanácsadó. Megjelent több mint száz könyvem, megkaptam a Széchenyi-díjat, van egy ládára való kitüntetésem és oklevelem. 2005 óta nyugdíjas vagyok – eltelt az életem.

Erdély közelében

Az erdélyi magyar irodalomra, ahogy az imént már jeleztem, gyermekkoromban figyeltem fel. Említettem, hogy Kuncz Aladáról írtam egyetemi szakdolgozatomat, az ő munkásságával úgy találkoztam, hogy a családi könyvtárban ott volt *A fekete kolostor* első budapesti kiadása. Anyám, mint fiatal orvos, azon a klinikán dolgozott, ahol Kuncz Aladárt súlyos betegséggel ápolták, nem sokkal ezután, alig néhány héttel a nevezetes regény (memoár) megjelenése után ott halt meg. Anyám tőle kapta a könyv egyik első példányát. Így született az egyetemi szakdolgozatom, majd midőn az Intézetbe visszakérültem 1965 végén, be kellett jelentenem, hogy dolgozom valami nagyobb irodalomtörténeti munkán. Megvolt a szakdolgozatom Kuncz Aladáról, azt jelentettem be, hogy ezt továbbírom, valóban ez lett az első könyvem. 1968 augusztusában jelent meg az *Irodalomtörténeti füzetek* című sorozatban, nem minden ellenállás nélkül, mert körülbelül másfél évig várakozott. Az Akadémiai Kiadóhoz kellett beadni, a sorozatot Bodnár György szerkesztette. Czine Mihály volt a lektora. Ők mind a ketten azon voltak, hogy a könyv minél előtt megjelenjen, de voltak vele problémák, volt, aki azt mondta, hogy ez nacionalista jellegű dolog, nem helyes, ha egy ilyen könyv megjelenik. Végül is 1968-ban volt egy kis enyhülés a Csehszlovákia megszállása előtti időszakban, akkor a könyvem megjelenhetett. Ez nagyjából meg is szabta az erdélyi irodalom mellett vállalt elkötelezettségemet.

Ezután kaptam egy egyhónapos akadémiai ösztöndíjat Erdélybe, akkor jártam életemben először ott, hatalmas élményt jelentett: Bukarestben kellett jelentkezni a román akadémiánál, innen utaztam tovább Brassóba, Marosvásárhelyre, Kolozsvárra, végül vissza Bukarestbe. A Kuncz Aladárról írott könyvemet előzőleg elküldtem barátaimon keresztül több embernek, idősebbeknek is, például Molter Károlynak, Kós Károlynak, Balogh Edgárnak, Szemlér Ferencnek. Amikor 1969 januárjában bejártam fél Erdélyt, mindenhol úgy fogadtak, mint régi jó ismerőst. Ennek az volt a magyarázata, hogy az Erdélyi Helikonnak az öröksége akkor Romániában még nem volt elfogadott, csak a kommunista örökséggel foglalkoztak. A Kuncz Aladár munkásságát bemutató könyvem gáttörőnek számított, megnyitotta előttem az ajtókat, nagyon sok barátot szereztem akkor, nemcsak a fiatalabb nemzedék képviselői között, például Kányádi Sándort, Gálfalvi Zsoltot, Szilágyi Istvánt, Bálint Tibort, Láng Gusztávot, Kántor Lajost, hanem az idősebbek, a „klasszikus” helikoni irodalom nagyjai közül is, az imént említettem a neveket, de még odatehetem Bartalis János, Méliusz József és Kacsó Sándor nevét is. Később, 1975-ben egyszer a Magyar Televízió el irányított Erdélybe egy forgatócsoportot, hogy erdélyi írókkal készítsenek interjúkat. Engem kértek el az interjúk elkészítésére, arra gondolva, hogy elég jól ismerem az erdélyi irodalmat. Amikor Kós Károlyhoz megérkezett a csapat, az öregúr azt mondta, hogy velem hajlandó beszélni, mással nem, azaz volt valami hitelem az erdélyi íróknál. A munkám első nagy súlypontja tehát az erdélyi irodalom. Azóta vagy negyven könyvem jelent meg erről, most írom az erdélyi irodalom történetét. Az első, a második és a harmadik kötet megjelent a Pallas-Akadémia elnevezésű csíkszeredai kiadónál, a negyedik kötet befejezés előtt áll. Ennek a munkának a megírására a kiadó két vezetője, Tózsér József és Kozma Mária biztatott, nekik köszönhetem (vagy köszönheti az olvasóközönség), hogy ezt a terjedelmes összefoglalást tető alá hozhatom. Tózsér József néhány hónapja (Budapestre, kórházi kivizsgálásra utaztában) halt meg, nagyon meggyászoltam, nemcsak erdélyi könyveim elsőszámú kiadóját veszítettem el vele, hanem egyik legjobb barátomat is. Már csak avégett is be kell fejeznem az irodalomtörténetet, mert ezzel az ő emlékének tartozom. Szomorú módon nagyon fogynak a barátaim, az elmúlt hónapokban vagy nyolc barátomat (köztük Katona Tamást, Görömbei Andrást, Szekér Endrét, Budai Katit) veszítettem el. A nemzedék, amelyhez tartozom, „behajózásra” vár.

Talán még annyit, hogy az erdélyi irodalom bemutatása mellett vállaltam a többi kisebbségi magyar irodalom, sőt az emigrációban született magyar irodalom történetének gondozását is. Abban a meggyőződésben, hogy egyetlen magyar irodalom van, és a térképre rajzolt (többnyire igazságtalan) határoknak nem szabad megosztaniuk a nemzetet és ennek kultúráját. Meggyőződésem, hogy a magyarság történelmi létét a magyar kultúra alapozta meg és tartja fenn. Nincs nagy véleményem a magyar (magyarországi) politikáról, a pártéletéről, a politikai küzdelmekről, a hatalmi erőfitogtatásról. Ezek inkább beárnyékolják vagy veszélyeztetik a nemzet normális életét, nem mindig a magyarság, inkább a pártok és a pártpolitikusok érdekeit szolgálják. Közöttük bőven található olyanok, akik a politikában és a hatalomban üzleti lehetőségeket látnak, vagyonosodásuk eszközét, bőven tudnék példákkal szolgálni minderről. Velük szemben a kultúrában, mindenekelőtt a magyar irodalomban látom a nemzeti felemelkedés stratégiai lehetőségét. Nyelvünk és irodalmunk nemzeti fennmaradásunk bizonyára legfontosabb intézménye és eszköze. A nemzeti kultúra ma sok tekintetben méltatlan és mostoha helyzetbe került, az értéktelen „közönségirodalom” erőteljesen nyomul előre, csak meg kell nézni a budapesti könyvesboltok kirakatait. Úgy látom, hogy az erdélyi, általában a kisebbségi

körülmények között élő magyar irodalom magyarországi jelenléte és elismertsége mindezek következtében sokat sérült. Mondjuk, a nyolcvanas években tapasztalt magyarországi fogadtatásukhoz képest, amikor a határokon túl született magyar irodalmat valóban általános közérdeklődés és megbecsülés vette körül.

A magyar irodalom szolgálatában

Úgy gondolom, hosszú életem a magyar irodalom és ezen keresztül a nemzet szolgálatában telt el – hiszen több mint száz önálló és közel száz általam összeállított könyv címlapján van a nevem, számos kulturális intézménynek, szervezetnek voltam a vezetője, hogy csak néhány példát említsek, ilyen volt az Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Írószövetség, az Illyés Közalapítvány, a Berzsenyi Dániel Társaság és folytathatnám a sort. Tehát nemcsak a könyvtárban töltöttem az időmet, hanem a közéletben is – vannak tapasztalataim, természetesen igen jó, mondhatni „lélekemelő” tapasztalataim is. Időnként, most, a huszonegyedik század elején viszont kétségbeejtőnek látom a magyarság helyzetét. A nemzet létszáma tragikus módon fogyatkozik, a nemrég még tizennégy-tizenöt milliós magyarság elveszítette létszámának legalább egyötödét: nem Trianon, hanem a szabadságot hozó „rendszerváltozás” után. Magyarországról és Erdélyből is hatalmas tömegek áramlottak ki szerte a nagyvilágba, Magyarországot, ahonnan az ötvenhatos forradalom leverése után közel kétszázezer ember menekült el, az utóbbi évtizedben ennek másfélszerese: háromszázezer ember hagyta el, és Erdélyből is néhány százezer magyar távozott, nemcsak Magyarországra, hanem a nyugati világba is. Ilyen veszteséget még a Trianont követő időkből sem tapasztalhattunk.

A nemzeti kultúra helyzetének romlása engem mindig igen fájdalmasan érint. Tapasztalataim szerint ez a kultúra a politikai és a gazdasági élethez képest igen méltatlanul háttérbe szorult, holott bennünket az íróink, a művészeink, a tudósaink tartottak meg, és nem a többnyire sikertelen, önző és műveletlen politikusok és pénzemberek. Ha nem szedjük össze magunkat, Erdély, Felvidék, Délvidék, Kárpátalja magyarsága elsorvad a többségi nyomás alatt. A nyugati világ magyarságának egy-két évtizeden belül vége van. Nálunk pedig „hideg polgárháború” dúl, és a politikai élet szereplőivel sehogyan sem lehet megértetni, hogy az ország, a nemzet így a veszébe rohan. Igaz, önpusztításban, mondhatni, világegségünk, és több ilyen önpusztító dühroham ellenére még megvagyunk.

Valóban átalakulóban van a világ és benne a magyar irodalom értékrendje, én azonban ettől nem félek, ugyanis ilyen átalakulás rendre és több alkalommal lejajlott a távolabbi és közelebbi múltban. Hozzám persze azok az írók állnak közel, akik felelősséget vállaltak a magyarság boldogulásáért, egyáltalán: fennmaradásáért. Tehát, hogy csak a huszadik századról beszéljek, Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós vagy éppen az erdélyiek: Áprily Lajos, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly, Tamási Áron, Makkai Sándor, Kuncz Aladár és a háború utáni korszakból Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Mészöly Miklós, Kányádi Sándor, Sütő András, Lászlóffy Aladár, Dobos László, Fehér Ferenc. Hosszú sor nevet tudnék mondani. Ugyanakkor természetesen nagyra becsülöm és szeretem az olyan írókat is, mint Kassák Lajos, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza és Mándy Iván vagy éppen Határ Győző. Valójában irodalmunkat nem is lehet aszerint megosztani, hogy valakinek az életművét mennyire hatotta át a nemzeti történelem

iránti érdeklődés, a nemzet sorsa miatt érzett aggodalom. A magyar irodalom, még létfilozófiai küzdelmeiben, Istennel beszélve vagy perelve is a nemzet múltjával, jelenével és jövőjével viaskodott. Ebben nem volt lényegi különbség irodalmunk áramlatai és mesterei között. Tulajdonképpen mindazokról az írókról, akiket az imént szóba hoztam, írtam tanulmányt vagy éppen könyvet. Hiszek abban, hogy a magyar irodalomnak az az értékrendje, amelynek kialakításán olyan tudós egyéniségek fáradoztak, mint Horváth János, Komlós Aladár, Keresztury Dezső, Sőtér István, Klaniczay Tibor és mások, tartós marad. Holott természetesen tapasztalok olyan próbálkozásokat is, amelyek ezt a kialakult értékrendet át kívánják alakítani – részben a modernizmus, részben a két világháború közötti konzervativizmus jegyében. Ezek a próbálkozások, bevallom, mindig bosszantanak, mivel bármennyire is elismerem a két világháború közötti konzervatív, sőt jobboldali irodalom jelentőségét, meggyőződésem szerint Babits Mihályt nem lehet Tormay Cecillel és Tamási Áront Wass Alberttel „leváltani”. Remélem, hogy az értékromboló próbálkozások nem járnak eredménnyel, és a magyar irodalom továbbra is megőrzi nemzeti és európai karakterét.

A magyar műveltség helyzete

Vannak aggodalmaim, ezekről az imént már beszéltem, hiszen napról napra, óráról órára tapasztalom azt, hogy az irodalmi kultúra defenzívába szorult. Aki bekapcsolja a magyarországi televíziós csatornákat, rádióadásokat, kezébe veszi a népszerű képeslapokat, az valóban elkeseredhet. Minden csatornából ömlik a „kultúrszemét”: az igénytelenség, az ócskaság. Mondják, a közönség ezt szereti. Ezt a közönséget, gondolom, nevelni kellene, nem lenne szabad beérni azal, hogy ügyes nyereszkesedők az emberi lélekben megbúvó aljas ösztönökre, kényelmességre és igénytelenségre spekulálva kulturális áltermékekkel lakatják jól a közönséget. A budapesti televízió csatornái nagyrészt nézhetetlenek: ömlik belőlük a kulturális szemét és a színvonalatlan pártpropaganda. Az ország közismert sztárpolitikusai szinte megoldhatatlan nehézségek előtt találják magukat, amikor egy többes számban használt alany után állítmányt kellene tenniük. Mintha a gazdasági, külpolitikai kihívások mellett a magyar nyelvtannal is mindig meg kellene küzdeniük, s ez a küzdelem időnként reménytelennek bizonyul. Éppenséggel el lehetnék keseredve emiatt. Ilyenkor arra gondolok, hogy a magyar kultúra volt már ennél mostohább helyzetben is, akár a tizenkilencedik század végén, akár a két világháború között, közvetlenül Trianon után, midőn nemzeti kultúránk hagyományos központjait kellett elveszítünk, akár a Rákosi Mátyás által uralt korszakban, midőn a magyar irodalom nagy értékei, pl. Németh László, Weöres Sándor vagy Pilinszky János elhallgatásba kényszerült. Ezek a korszakok hiteltelennek és rövid életűeknek bizonyultak. Hamarosan jött Adyval, Babitscsal, Móriczsal, Krúdyval a Nyugat, jött József Attilával, Illyéssel, Némethtel, Tamásival, Radnóttival a megújulás, jött Nagy Lászlóval, Juhásszal, Sütővel a „harmadik irodalmi forradalom”. Egyszer el fog következni a „negyedik” is – talán Erdélyből. Hogy újra elmondhassam – leírhassam: „Erdély az én hazám” – az én hazám is.

My Transylvania

Keywords: Hungarian literature, Hungary, Transylvania, 1956, literary history

The present paper offers a structured insight into the cultural and political context of the authors *oeuvre* (including a monograph of Hungarian literature in 20th Transylvania, recently published at Pallas Akadémia Publishing House, Miercurea Ciuc). The study does not limit to presenting only prominent figures of Transilvanian literature, but also the importance of cultural institutions in which the author has had managing positions (Hungarian Writers Guild, Illyés Foundation, International Society of Hungarian Language and Literature). Reminiscences and memories are also used in order to obtain a more nuanced picture. The Hungarian revolution of 1956 and its consequences are presented in a distinct chapter. Special focus is given to the framework of communication in the 20th Century Hungarian literature as well as paradigm shifts at author-reader level both in Transylvania and Hungary.